

БІОЕТИЧНІ ЗАСАДИ КОНЦЕПЦІЇ БЛАГОГОВІННЯ А.ШВЕЙЦЕРА

Принцип біоетики можна збагатити концепцією “благоговіння перед життям” А.Швейцера, де мислитель тлумачив етику як безмежну відповідальність за все живе. Благоговіння перед життям розглядається як центральний принцип, що має стати основою етичного відновлення людства, умовою виникнення універсальної етики.

Ключові слова: біоетика, мораль, благоговіння, життя.

На початку ХХІ ст. наука, як ніколи раніше, глибоко втручається в природу речей, у людську природу. Новітні комп’ютерні і біологічні технології стали основою творення людиною штучних біологічних систем, штучного світу людської життєдіяльності. Водночас глобальні проблеми сучасності визначають проблематичність самого подальшого існування людського роду. Філософського осмислення в цих умовах потребує не лише феномен життя, а й смерті. Принаймні потрібні відповіді про міру дозволеного втручання людини, науки, технології у світ природи і культури, у свою власну природу.

Стрімкі темпи науково-технічного прогресу, розширення горизонтів раціональних можливостей людства відкривають нові способи приборкання природи. У свою чергу, це спричиняє чимало дилем морального й філософського характеру. Як слушно зазначає католицький мислитель Жак Судо, “вірити, що розвиток науки – це завжди погано, так само наївно, як вірити, що це завжди добре” [1].

Виникнення біоетики в останній третині ХХ століття є цілком закономірним, його зумовила загальна криза культури. Упродовж цілого століття чимало філософів і мислителів акцентують увагу, вказуючи на те, що ейфорія науково-технічного поступу породила споживацьку, руйнівну цивілізацію. Зокрема, на думку Й.Гейзінґи, гіпертрофований технічний поступ призвів до виродження культури у світовому масштабі. Мислитель пише: “Гротесково перебільшена оцінка економічного фактора зумовлена нашим схилянням перед технологічним прогресом, а його породили раціоналізм та утилітаризм – після того, як убили таїнства і проголосили людину вільною від провини і гріха. Але при цьому вони забули звільнити її від дурості і короткозорості, тож людині не лишилося нічого, як ліпити світ за шаблоном своєї банальності” [2, с.217].

Після виходу в 60-х роках ХХ століття праці К.Поппера “Біоетика: міст у майбутнє” термін біоетика набув поширення в наукових колах. Поппер, запроваджуючи це поняття, вказував на необхідність нової етики, яка протистояла б аморальним виявам науково-технічного прогресу. За визначенням ученого, біоетика – це поєднання біологічного знання з пізнанням системи людських цінностей, новий вид мудрості, що показує, як застосовувати наукові знання для забезпечення соціальних благ. Біоетика має стати наукою про виживання людства [9, с.37].

Згідно з найновішими науковими підходами, для розгляду запропоновано надзвичайно широкий спектр підходів щодо розуміння предмета біоетики: від медичної деонтології до екологічної етики. Прийнятною, на наш погляд, видається позиція В.Кулініченка, віцепрезидента Української асоціації з біоетики. Біоетику він розглядає як особливий евристичний світогляд, зумовлений певним історичним етапом розвитку культури, коли розуміння феномену життя набуває нової перспективи. До сфери морального введено не лише взаємини між людьми, а й ставлення до рослин, тварин, довкілля, своєї чуттєвості, тілесності, духовності [9, с.38]. Предмет біоетики можна представити як сферу динамічних зв’язків “наука – людина – природа”.

Про особливості сучасної цивілізації розмірковує український філософ Н.Хамітов. На думку вченого, таємниця цивілізації в тому, що вона загіпнотизована волею до абсолютного маніпулювання природою, релігією, масовою свідомістю. Цивілізація готова все розділити, розчленувати, оголосити бездушним – для зручності маніпуляції [12, с.192]. Вихід із ситуації, що склалася, міжнародна громадськість шукає у сфері біоетики. Світоглядні засади біоетики базуються на основоположних загальнолюдських цінностях,

таких, як гуманізм, любов до всіх виявів життя, визнання життя найвищою цінністю. Окреслені засади спираються на тисячолітній багаж філософських і релігійних традицій світових культур, однак століття індустрії й технаунки забуло чи занедбало їх.

Принципи біоетики можна збагатити концепцією “благоговіння перед життям” А.Швейцера; ідеєю “мегасинтезу” П.Тейяра де Шардена; теорією “інтегрального гуманізму” Ж.Марітена; “етикою ненасилля” Л.Толстого, М.Ганді; закликом будувати “цивілізацію любові” Івана Павла II; “принципом відповідальності” Г.Йонаса; “тенденцією буття” Е.Фромма, а також міркуваннями українських мислителів: ідеєю “сродної праці” Г.Сковороди; теорією “ноосфери” В.Вернадського; законом “спільності заслуг і відповідальностей” А.Шептицького; думками про моральну культуру І.Мірчука та ін. Мислителі намагаються зацентрувати, що не все можливе технічно є прийнятним морально. У цьому руслі варто прислухатися до попередження А.Швейцера про те, що людина перетворилася в надлюдину. Але вона, наділена надлюдською силою, ще не піднялася до рівня надлюдського розуму. Чим більше зростає її могутність, тим вона стає біднішою. Наша совість повинна прокинутися й усвідомити, що чим більше ми перетворюємося в надлюдей, тим нелюдянішими стаємо [11, с.11]. Ми зупинимось: по-перше – на філософсько-етичних засадах біоетики як етики життя; по-друге – на етиці благоговіння перед життям А.Швейцера [14]. А.Швейцер – філософ, мислитель, лікар-гуманіст, відомий музикант, письменник. Доктор філософії, доцент Страсбурзького університету, у віці тридцяти років сів на студентську лаву медичного факультету, щоб вивчати тропічну медицину. Він не тільки успішно закінчив медичний факультет, а й захистив докторську дисертацію з медицини. 1913 року виїхав в Екваторіальну Африку, в Ламбарене (Габон), де на власні кошти побудував госпіталь і лікував африканців, викликаючи подив і захоплення.

Активний пошук виходу із ситуації, що склалася, людська спільнота здійснює на теренах біоетики. До арсеналу принципів біоетики належать ідеї “етики відповідальності” Г.Йонаса. Мислитель пропонує поширити поняття моральності на різні форми буття, у тому числі на природу. Таке зміщення акцентів, на його думку, може слугувати ефективним засобом захисту людини розумної від людини діючої. Г.Йонас трансформував кантівський категоричний імператив у новий закон, адекватний новому характерові людської діяльності: “Дій так, щоб наслідки твоєї діяльності були сумісними з підтримкою достеменно людського життя на Землі” [4, с.18]. Отож, ідеї Г.Йонаса, його “принцип відповідальності” репрезентують один із різновидів нової моралі, що постає у формі благоговіння перед життям А.Швейцера, тенденції “буття” Е.Фромма, етики ненасильства Л.Толстого, М.Ганді, М.Л.Кінга.

Сьогодні в біоетичній практиці, крім філософсько-етичних, використовують низку різноманітних принципів і правил: утилітарних, деонтологічних, теологічних, віртуальних. Англійський філософ Р.Віч серед головних принципів біоетики називає добродійність, автономію особистості, чесність, справедливість. Водночас є постійна апеляція до загальних етико-філософських категорій: відвертості, природних прав людини [9, с.39].

Американські вчені Т.Бошам і Дж.Чайлдресс запропонували чотири основні принципи біоетики: *автономії, не нашкодь, благодіяння, справедливості*. Використання цих принципів регулюють відповідні правила: *правдивості, приватності, конфіденційності, достовірності, інформованої згоди* [13, с.94]. Ці принципи вважають сьогодні центральними в біоетиці й застосовують їх не тільки щодо людини, а й щодо тварин та всіх інших представників живого світу. Суть принципу автономії – у повазі до людини як особистості, у визнанні її вільного вибору, права та можливості відігравати визначальну роль у прийнятті рішень стосовно власного благополуччя. Тільки тоді, коли особистість робить вільний вибір, можна говорити про відповідальність, застосовувати для оцінки вчинків етичні критерії.

Принцип “роби благо” означає дію на благо інших людей, що відбувається завдяки наявності в людини почуття відповідальності й обов’язку, альтруїзму, любові до ближнього, емпатії (здатності до розуміння й відчування емоційного стану інших людей, а

також до сприйняття їхнього способу мислення). Принцип “не нашкодь” зобов’язує не завдавати шкоди іншій людині не тільки прямо, безпосередньо, а й побічно. Принцип справедливості проголошує необхідність і можливість справедливого задоволення потреб людини і розподілу матеріальних і духовних благ.

Усі ці принципи присутні в концепції А.Швейцера “благоговіння перед життям”, в якій мислитель тлумачив етику як безмежну відповідальність за все живе. У його концепції немає поділу на вище і нижче, цінніше і менш цінне. Згідно з глибоко гуманним підходом ученого, будь-який вияв буття, кожную форму життя оголошено священними. Спираючись на фундаментальну християнську заповідь “Не убий!”, А.Швейцер поширює її дію не лише на людські взаємини, а й за їхні межі. До сфери моральних стосунків включено рослини, тварин, усі вияви життя в універсумі. Швейцер обґрунтовує етику відповідальності за будь-яке життя: “Я є життя, яке бажає жити, я є життя серед життя, яке хоче жити” [там само]. Для етики благоговіння характерне усвідомлення самого факту життя як фундаментальної вартості. Благоговіння перед життям розглядають як центральний принцип, що має стати основою етичного відновлення людства, умовою виникнення універсальної етики.

Б.Каллікот вважає, що екологічна етика має відповісти на три питання: якою є природа природи, якою є природа людини і яким чином людина повинна ставитися до природи? Екологічна етика є науковим пошуком реальних альтернатив і навіть метафізичних принципів, що відповідають сучасній екологічній ситуації.

Прямою відповіддю на питання: як людина повинна ставитися до природи – є концепція “благоговіння”, запропонована А.Швейцером. Таке ставлення до життя включає три сутнісні елементи: покору, світо- і життєствердження та етику – як взаємопов’язані результати мислення. Етична концепція А.Швейцера може бути яскравим прикладом того, як питання екологічної етики органічно переростають у більш широкі – філософсько-світоглядні. Принцип самоцінності життя (життя взагалі і життя окремої людини) розглядається як засада нового світогляду – оптимістичного, який розвивається в умовах гуманної культури.

Людина – це єдність зовнішньої (тілесної, фізичної) і внутрішньої (духовно-душевної) сторін життя. Життя є благом лише тоді, коли, в цілому, задоволення превалюють над стражданнями, позитивні емоції – над негативними. Цей аргумент здатний привести думку до дилеми: або ми гуманні й здатні співчувати ближньому, а значить, повинні переступити через недозволене (завдати смерть); або ми ставимо абстрактні догми вище за просте людське співчуття, а значить – не зупинимося навіть перед тим, щоб продовжити марні страждання, яких не винесли б самі.

Життя можна тлумачити як благо доти, доки воно має людську форму, існує в полі культури, моральних відносин. Деградувавши до долюдського рівня, воно втрачає етичну санкцію і може розглядатися як об’єкт, річ. Тому питання про його припинення – не більше, ніж питання про те, чи зрубати висохле дерево, виполоти бур’ян.

Підтримання життя на стадії умирання за допомогою складних технологій ґрунтується на тезі, що благом є не життя як таке, а життя в певній якості. Твердження, що гідне, достойне життя вище, ніж життя саме по собі, веде до висновку, ніби життя не є благом. У межах світосприйняття, що визнає життя благом, означає бути переконаним, що воно залишається благом до кінця, навіть тоді, коли стає стражданням.

На сьогоднішній день актуальним є пошук відповіді на питання, у чому полягає онтологічна місія людини. Ми приречені зруйнувати життя на землі чи врятувати його, підняти на новий рівень розвитку? Це – цілком реальна й актуальна дилема, що визначає історичну долю людства як універсального феномену. Споживацький світогляд, що домінує в сучасному світі, виходить із хибної тези, що ми не пов’язані з природою і тому головне завдання людини – завоювати й підкорити собі природу задля досягнення поставленої мети. Вузкий прагматизм подібного світосприйняття фатально впливає на історичні перспективи людства та життя в майбутньому.

Чи є вихід із цієї не зовсім радісної ситуації? Звичайно, так.

Слід згадати філософське вчення А.Швейцера, яке проголошувало необхідність “благоговіння” як визначальний принцип людського ставлення до світу. Учення Швейцера заново відкриває Європі стародавній принцип ахімси, що сформульований у доктрині буддизму та забороняє людині посягати на буття будь-якої живої істоти. Саме на цьому шляху, на думку Швейцера, можуть бути вирішені існуючі цивілізаційні проблеми. До речі, Швейцер підтвердив власне філософське кредо практичними кроками. Його місія в Ламбарене – це справжній гуманістичний подвиг у контексті нашої прагматичної цивілізації.

У подоланні антропоцентризму можна виокремити такі напрями: етика “благоговіння перед життям” А.Швейцера; голістична етика, що надає морального статусу всій природі, а не лише тим її представникам, які мають здатність до відчуття; “етика звільнення живого”, яка передбачає моральний статус лише для живих істот на засадах принципу “рівності усього живого”.

Проблема ставлення до навколишнього світу тісно пов’язана з аксеологічною й етичною (моральною) проблематикою. Цим пояснюється те, що значна частина досліджень, тією чи іншою мірою висвітлюючи проблему розвитку екологічних уявлень, проведена в руслі аналізу етичних уявлень. Однією з найбільш значних лишається тут праця А.Швейцера “Культура та етика”, опублікована 1923 р. [15]. Кризу культури, кризу людини, яка проявляється в її неволі, роз’єднаності, обмеженості, Швейцер пов’язував із кризою світовідчуття, кризою етики, моральності ставлення до інших живих істот, природи. В історії філософської думки Швейцер виділяв традиції оптимістичної і песимістичної етики. Так, в етичній давньоіндійській традиції, у вченні Платона і в ідеях Шопенгауера Швейцер убачав песимізм, життєзаперечну етику, а в натурфілософії Китаю, ученні про добродійність Арістотеля, в ідеях Бекона, Гартлі, Лока та ін., у раціоналізмі Лейбніца і Спінози – прояви оптимістичного світовідчуття [15]. Важливий недолік західних етичних учень Швейцер вбачає в обмеженості їх рамками людського суспільства, у зневажанні іншого життя. “Головною помилкою... видів етики була думка, що займатися треба ставленням людини до людини. У дійсності мова йде про те, як людина ставиться до світу і до всього, що її оточує” [там само, с.49].

Активним моральним принципом людини повинне стати добро, яке реалізується в активній діяльності на користь іншим людям і суспільству. Тут Швейцер вступає в протиріччя із самим собою. Проповідуючи благоговіння перед життям, він одночасно схвалює вирубку тропічних лісів у Ламбарне, як спосіб, що дозволяє місцевим жителям йти шляхом прогресу [16]. Сучасні автори (Р.Атфілд, Дж.Пасмор та ін.), досліджуючи проблему екологічної відповідальності, виявляють дві традиції ставлення до природи й розгляду морально-етичних аспектів цього ставлення.

Перша – виявляється через прагнення до панування над природою, визнання людини керманічем довіреною йому природою і відповідальність за свої дії та їх наслідки. Джерела цієї традиції Пасмор вбачає в давньогрецькій філософії.

Друга – характеризується ставленням до тварин як до рівноправних істот, партнерів і супроводжується неутілітарним ставленням до світу. Так, Арістотель зазначав, що тварини страждають, але вважав при цьому, що страждання – їх доля. Стоїк Хрисип відмовляв тваринам і в стражданнях, вони тільки “наче б відчувають”. Сенека відхиляє ці питання, як незначні. Також і в християнській традиції спостерігається “подвійний стандарт”. Ось як Августин коментує зцілення Христом біснуватого через переселення бісів у свиней і смерть цих тварин: “Тварини вмирають у муках, але це не має для них особливого значення, оскільки, не маючи розумної душі, звір не пов’язаний з нами спільністю природи” [8].

Таким чином, у руслі стоїцизму, платонізму, арістотелізму та біблійського вчення про людину як “вінець творіння” розвивалася “традиція підкорення”.

Слід зазначити умовність у виділенні двох названих тенденцій, більш складний, неоднозначний характер ставлення людини до природи. У західноєвропейській культурно-історичній традиції суб’єктом відповідальності могли бути тільки люди. Борг стосовно природи в кінцевому рахунку виявлявся боргом щодо людей. Відповідно

до логіки цієї традиції, ставлення людини до природи за змістом, формою і суттю відрізняється від ставлення людини до людини. Відмінність ця задається різною структурою стосунків: якщо ставлення людини до людини двостороннє, то ставлення людини до природи – одностороннє, тобто вплив природи на людину позбавлений моральної суті (порушення принципу симетрії в моральних стосунках, обґрунтованого Кантом). Напрошується висновок, що моральний зміст ставлення людини до природи може розвиватися тоді, коли людина бачить у природі іншу людину, взаємодіє з природою, вступає у взаємодію із суспільством [3].

Зауважимо, що ставлення первісної людини до природи, представлене в міфології, включало можливість і необхідність відповідної дії. Тобто спочатку природа сприймалася не як об'єкт, а як суб'єкт взаємодії. У порівнянні з позицією Швейцера, який закликав до відмови від прагматичного і соціоцентричного ставлення до природи, тут робиться крок назад. Вважається, що включення природи в галузь моральних відносин можливо тільки в умовах керування людиною природою, підпорядкованості її собі. Тим самим закріплюється й посилюється характер взаємостосунків з природою. Теза Швейцера про “благоговіння перед життям” у будь-яких її проявах, спрямована на виховання безпосередності та неупередженості сприйняття навколишнього світу, характерних для людини в архаїчний період, лишається, частіше за все, порожньою декларацією.

Підсумовуючи, слід зазначити, що принципи біоетики базуються як на філософсько-етичних засадах, так і на практичних правилах. Серед важливих принципів – пріоритет життя, здоров'я, блага людини, благоговіння перед життям і відповідальність за нього; уявлення про духовну єдність людей, призначення яких – вносити імперативи добра й мудрості в буття всесвіту. Вищевказані принципи доповнюються практичними ідеями незашкодження людській особистості, її автономії, благодіяння та справедливості.

Ще більш потужні антропоцентристські установки стоять за положенням про те, що природа може усвідомлюватися як цінність тільки в ході її перетворення, і значить, розвиток перетворюючих зусиль веде до позитивної зміни системи людських цінностей: із ростом можливостей перетворення світу зростає й відчуття відповідальності за довкілля [13].

1. Судо Ж. История биоэтики, дискуссии, этическая ориентация / Ж. Судо. – www.kcn.ru/tat-ru/religion/catholic.
2. Гейзінг Й. Homo Ludens / Й. Гейзінг. – К. : [б. в.], 1994.
3. Денисов В. Н. Нравственные факторы современной экологической ситуации в условиях социализма / В. Н. Денисов, Е. И. Шубенкова // Философские науки. – 1983. – № 3. – С. 35–40.
4. Йонас Г. Изменившийся характер человеческой деятельности / Г. Йонас // Человек. – 1999. – № 2. – С. 18.
5. Йонас Г. Принцип відповідності у пошуках етики для техногенної цивілізації / Г. Йонас. – К. : [б. в.], 2001. – 400 с.
6. Кисельов М. М. Біологічна етика в системі практичної філософії / М. М. Кисельов // Практична філософія. – 2001. – № 1.
7. Кисельов М. Філософські та світоглядні аспекти біологічної етики / М. Кисельов // Вісник. – 2001. – № 11. – www.uct.kiev.ua/~sofi.
8. Круть И. В. Очерки истории представлений о взаимоотношении природы и общества / И. В. Круть, И. И. Забелин. – М. : Наука, 1988. – 416 с.
9. Кулініченко В. Філософсько-світоглядні засади біоетики / В. Кулініченко // Практична філософія. – 2000. – № 3. – С. 37–43.
10. Петрик О. Біоетика – “вездечка” для науки чи детектор брехні / О. Петрик // Дзеркало тижня. – 2002. – № 41 (416).
11. Фромм Э. Иметь или быть / Э. Фромм. – М. : [б. и.], 1990.
12. Хамитов Н. Философия человека: от метафизики к метаантропологии / Н. Хамитов. – К. ; М. : [б. и.], 2002.
13. Шаталов А. Т. Научно-технический прогресс, человек и проблемы экологической этики / А. Т. Шаталов // Ценностные аспекты науки и проблемы экологии. – М. : Наука, 1981. – С. 258–266.
14. Швейцер А. Благоговение перед жизнью / А. Швейцер. – Москва, 1992.
15. Швейцер А. Культура и этика / А. Швейцер. – М. : Прогресс, 1973. – 343 с.
16. Швейцер А. Письма из Ламбарне / А. Швейцер. – Л. : Наука, 1989. – 473 с.

The article deals with the fact that the principle of bioethics ethics can be enriched by A. Shweizer's concept of “veneration for life”, in which the thinker interpreted ethics as boundless responsibility for everything alive. Veneration for life is considered to be the central principle, which is to become the foundation of ethical restoration of the mankind, the reason for the origin of universal ethics.

Key words: *bioethics, morals, veneration, life.*